

בס"ד

שלמות האדם – לפי הרמב"ם
הרב מואיז נבון

רמב"ם הל' עבדים פרק ט הלכה ח

טענת ההיפותזה מותר לעבוד עבד כנעני בפרך, ואף על פי שהדין כך מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו

מדת חסידות – מבוסס על ערך אינהרנטי של העבד ויאכילוה וישקוה מכל מאכל ומכל משתה, חכמים הראשונים היו נותנים לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן, הרי הוא אומר קְעִינִי עֲבָדִים אֶל יְדֵי אֲדוֹנֵיהֶם קְעִינִי שְׂפָחָה אֶל יַד גְּבֻרָתָהּ,

צדק – מבוסס על ערך אינהרנטי של העבד וכן לא יבוהו ביד ולא בדברים לעבדות מסרן הכתוב לא לבושה, ולא ירבה עליו צעקה וכעס אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן אִם אֶמְאָס מִשְׁפָּט עֲבָדֵי וְאֶמְתִּי בְרָבָם עֲמָדִי ... הלא בְּקָטָן עֲשִׂינִי עֲשָׂהוּ וְיִכְנָנוּ בְּרָחִם אֶחָד,

צדק – מבוסס על ערך אינהרנטי של המוסר (מידת הצדק) ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעכו"ם עובדי ע"ז אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשיע להם הקדוש ברוך הוא טובת התורה וצוה אותם בחקקים ומשפטים צדיקים רחמנים הם על הכל,

מדת חסידות – מבוסס על ערך אינהרנטי של המוסר (מידת החסד) וכן במדותיו של הקדוש ברוך הוא שצונו להדמות בהם הוא אומר וְרַחֲמֵינוּ עָלֶיךָ כָּל מַעֲשֵׂינוּ

סיכום ההיפותזה וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרַחֲמֶיךָ וְהִרְבָּךְ

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק טז

... וכן כל המצות אשר ספרנום בהלכות עבדים כולם חמלה רחמנות וחנינה ... ועוד שחייב זה הדין בפחות שבבני אדם והוא העבד כ"ש אם יעזר בך איש נכבד שראוי לך לעשות מה שראוי לו, ...

פרופ' מנחם קלנר, מדע בבית המדרש

[הרמב"ם כותב לשני קוראים: התלמיד החכם והתלמיד החכם שהוא גם פילוסוף]

~ שלמות מה היא? ~

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק נד

כבר בארו הפילוסופים הקדומים והאחרונים, שְׁשֵׁלְמִיּוֹת הנמצאות לאדם ד' מינים.

1 הראשון, והוא הפחות שבהם והוא אשר עליו יכלו ימיהם אנשי העולם, הוא **שלמות הקניין**, ר"ל מה שימצא לאדם מממון ובגדים וכלים ועבדים וקרקעות וכיוצא באלו ...

2 והמין השני יש לו התלות בגוף האדם יותר מן הראשון, והוא **שלמות תבנית הגוף** ותכונתו וצורתו, ר"ל שיהיה מזג האיש ההוא בתכלית השווי ואבריו נערכים חזקים כראוי, וזה המין ג"כ מן השלמות אין לעשותו תכלית כוונה, מפני שהוא שלמות גופני, ואין לו לאדם מאשר הוא אדם אבל מאשר הוא בע"ח.

3 והמין השלישי הוא שלמות בגוף האדם יותר מן השני, והוא **שלמות מעלות המדות**, והוא שיהיו מדות האיש ההוא על תכלית מעלתם. ורוב המצות אינם רק להגיע אל זה המין מן השלמות, וזה המין מן השלמות ג"כ איננו רק הצעה לזולתו [ז"א: הקנה] ואינו תכלית כוונה בעצמו, כי המדות כולם אינם רק בין האדם ובין זולתו, ...

4 והמין הרביעי הוא **שלמות האנושי האמתי**, והוא כשיגיעו לאדם המעלות השכליות, ר"ל ציור המושכלות ללמוד מהם דעות אמיתיות באלהיות, וזאת היא **התכלית האחרונה**, והיא **משלמת האדם שלמות אמתי**, והיא לו לבדו, ובעבורה יזכה לקיימות הנצחית, ובמה האדם אדם.

Commented [MN1]: Today I want to talk about human perfection – or really, what it is we are supposed to be striving for in our lives as human beings. Specifically, I would like to understand what is the RAMBAM's program for human perfection – what he thinks is perfection and how to get there.

And while the Rambam writes about this explicitly, there is a HUGE mahloket amongst modern Jewish philosophers about what really the Rambam intended.

I believe that we can get a new insight into this discussion by looking in a place where no one ever thought to look: the last law of slaves.

I stumbled upon this as part of my research for my doc thesis.

As you will remember, I reviewed with you this law and showed you how it is broken up into very clear segments (קטעים מאוד ברורים) each one having a specific character and ending with a proof text from Tamach.

Commented [MN2]: As a quick review, we saw that the text is built in chiasmic form (תקבולת מוצלבת), asking for hasidut/tzedek/tzedek/hasidut. We noted also that the repetition of each pair can be explained in that the first pair makes its claims based on the inherent value of the slave, whereas the second pair makes the claims based on the inherent value of moral character.

Also, we said that these 2 types of morality are really two major approaches in moral philosophy:
- agent morality
- act morality

Commented [MN3]: So we concluded with the understanding that this amazingly close caring relationship that the Rambam asks for is really one that we should really seek even with everyone!

Indeed, I believe that Maimonides encapsulates all this in his last Law on Slaves wherein he explicates one's moral obligations to his slave, for if moral equity is to be pursued in the interrelationship with one's slave – the "other" at the bottom of the social ladder – then all the more so it is to be pursued with one's contemporaries, let alone with one's superiors. Maimonides, elsewhere, makes this very argument: "This [kindness] we owe to the lowest among men, to the slave; how much more, then, m...

Commented [MN4]: This got me thinking about what really is going on here in this halacha – that is, it is not just about slaves, it is about ethical interactions in general. And then I read a couple of big researchers in Rambam who explain that the Rambam really wrote on TWO LEVELS...

Commented [MN5]: That is, on ONE level, the Rambam is writing for the person who understands Gem, poskim – the process of halachic argument. This is the reading we did last time and just reviewed – it argues that one should be merciful to his slave based on halachic reasoning. But there is a deeper reading, a philosophical reading – one that I propose is MAMHISH (demonstrates) the Rambam's PHILOSOPHY on LIFE – on MORALITY and HUMAN PERFECTION!

Commented [MN6]: TO see this, let us first understand what Rambam says about all this in his philosophy book – the Guide. Here we read the last last chapter where he speak of FOUR perfections...

Commented [MN7]: Pines transl: The third species is a perfection that to a greater extent than the second species subsists in the individual's self. This is the perfection of the moral virtues. It consists in the individual's moral habits having attained their ultimate excellence. 21 Most of the commandments serve no other end than the attainment of this species of perfection. But this species of perfection is likewise a preparation for something else and not an end in itself. For all moral habits are concerned with what occurs between a human individual a...

Commented [MN8]: So it is clear that there are 4 types of perfection and this last one – of INTELLECT – is without question the ultimate perfection the one that everything else leads to. The first 3 are simply prep – hachana/hachshara l'zeh

~ ידיעת ה' ~

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק נד

... הנה בָּאָרוּ לָנוּ הַנְּבִיאִים גַּם הֵם אֱלוֹ הַעֲנִינִים בְּעַצְמָם, וּפְרָשׁוּ אוֹתָם לָנוּ כְּמוֹ שִׁיפְרוּשׁ הַפִּילֹסוּפוֹסִים, וְאָמְרוּ לָנוּ בְּפִירוּשׁ שְׁאֵין שְׁלֹמֹת הַקִּנְיָן, וְלֹא שְׁלֹמֹת בְּרִיאֹת הַגּוֹף, וְלֹא שְׁלֹמֹת הַמַּדּוּת. שְׁלֹמֹת שְׂרָאוֹי לְהַתְּפַאֵר וְלְהַתְּהַלֵּל בּוֹ וְלֹא לְבַקֵּשׁ אוֹתוֹ, וְשֶׁהַשְּׁלֹמֹת שְׂרָאוֹי לְהַתְּהַלֵּל בּוֹ וְלְבַקֵּשׁ הוּא יְדִיעַת הַשֵּׁ"י שֶׁהִיא הַחֲכָמָה הָאֲמִתִּית, אָמַר יְרֵמְיָהוּ (ט: כב-כג) **כֹּה אָמַר יְקֹזֵק אֶל יִתְהַלֵּל חָכֵם בְּחֻקְמָתוֹ וְאֶל יִתְהַלֵּל הַגְּבוּר בְּגִבּוֹרָתוֹ אֶל יִתְהַלֵּל עֲשִׂיר בְּעֲשָׂרוֹ: כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמְּתַהַלֵּל הַשְּׂפָל וְיִדְעֵ אוֹתִי** [כִּי אֲנִי יְקֹזֵק לְעֹשֶׂה חֶסֶד מְשֻׁפֵּט וְצַדִּיקָה בְּאֶרֶץ כִּי בְּאֵלֶּה חֲפָצָתִי נֶאֱמַר יְקֹזֵק:], ...

~ שינוי כיוון ~

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק נד

... ואחר שזכרנו זה הפסוק מה שכולל מן העניינים הנפלאים, וזכרנו דברי החכמים ז"ל עליו, נשלים כל מה שהוא כולל, וזה שלא הספיק לו בזה הפסוק לבאר שהשגתו ית' לבד היא הנכבדת שבשלמיות, ... אבל אמר שאין להתהלל [אלא] רק בהשגתו **ובידיעת דרכיו ותארינו ר"ל פעולותיו, ...** ובאר לנו בזה הפסוק שהפעולות ההם שראוי שידועו ויעשה בהם, הם חסד משפט וצדקה. ... ואח"כ השלים הענין ואמר "כי באלה חפצתי נאם ה'", [הכוונה:] ואמר **בחסד במשפט וצדקה חפצתי נאם ה', ר"ל שכוונתי שיצא מכם חסד משפט וצדקה בארץ, כמו שבארנו ב"ג מדות [חסד], כי הכוונה להדמות בהם ושנלך על דרכם.** א"כ הכוונה אשר זכרה בזה הפסוק, הוא באורו, ששלמות האדם אשר בו יתהלל באמת, הוא להגיע אל השגת השם כפי היכולת, ולדעת השגחתו בברואיו בהמציאו אותם והנהיגו אותם, איך היא, וללכת אחרי ההשגה ההיא בדרכים שיתכוון בהם תמיד לעשות חסד ומשפט וצדקה, להדמות בפעולות השם, כמו שבארנו פעמים בזה המאמר:

- **מוסר** [עשיית חסד וצדקה וכו'] << ידיעה (השגה שכלית) >> מוסר (עשיית חסד וצדקה וכו')

~ **מוסר קדם ידיעה** לעומת **מוסר בתו ידיעה** ~

פילוסופים מודרניים (רוויזיוני, שווארצשילד, אלטמן, פרנק) צדק << ידיעה >> מידת חסידות

מואזו לפי היל' עבדים

צדק ומידת חסידות << ידיעה >> צדק ומידת חסידות **בידיעה**

רמב"ם ה' עבדים פרק ט הלכה ח

טענת החיפזות מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך, ואף על פי שהדין כך מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו

מדת חסידות - מבוסס על ערך אינהרנטי של העבד ויאכילו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה, חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן, הרי הוא אומר קְעִינִי עֲבָדִים אֶל יְד אֲדוֹנֵיהֶם קְעִינִי שְׂפָחָה אֶל יַד גְּבֻרָתָהּ,

צדק - מבוסס על ערך אינהרנטי של העבד וכן לא יבזהו ביד ולא בדברים לעבדות מסרן הכתוב לא לבושה, ולא ירבה עליו צעקה וכעס אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן אִם אָמַאֵס מְשֻׁפֵּט עֲבָדִי וְאָמַתִּי בְּרַבִּם עֲמָדִי ... הֲלֹא בְּבִטָּן עֲשִׂנִי עֲשִׂהוּ וְיִכְנְנוּ בְּרַחֵם אֲחָד,

צדק - מבוסס על ערך אינהרנטי של המוסר (מידת הצדק) ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעכו"ם עובדי ע"ז אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם הקדוש ברוך הוא טובת התורה וצוה אותם בחקים ומשפטים צדיקים רחמנים הם על הכל,

מידת חסידות - מבוסס על ערך אינהרנטי של המוסר (מידת החסד) וכן במדותיו של הקדוש ברוך הוא שצונו להדמות בהם הוא אומר וְרַחֲמֵיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו **סיכום החיפזות** וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֵךְ וְהִרְבֵּךְ

פרופ' טורסקי [עמ' 364]

החוק [כלומר, מוסר] הוא גם סיבה וגם תוצאה, זרז והתגבשות, של המטרה הקוגניטיבית

Commented [MN9]: And the Rambam continues here to emphasize this understanding.

Commented [MN10]: This is what the LORD says: "Let not the wise boast of their wisdom or the strong boast of their strength or the rich boast of their riches, but let the one who boasts boast about this: that they have the understanding to know me, that I am the LORD, who exercises kindness, justice and righteousness on earth, for in these I delight," declares the LORD.

Commented [MN11]: So everything is clear – Intellect is the goal – with knowing God Himself the ultimate knowing. But then he throws a wrench it to all this simplicity...

Commented [MN12]: כי אלו היתה זאת כונתו, היה אומר כי אם בואת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, והיה פוסק דבריו, או היה אומר השכל וידוע אותי כי אני אחד, או היה אומר כי אין לי תמונה, או כי אין כמותי, ומה שדומה לזה,

Commented [MN13]: כמו שבארנו באמרו הודיעני נא את דרכיך וגו',

Commented [MN14]: So now we see that there is something more than simply KNOWING God, there is IMITATING God – SPECIFICALLY in His MORAL qualities – 13 midot of hesed

Commented [MN15]: So this leads philosophers to understand that there is PRE- and POST-THEORETIC MORALITY

Commented [MN16]: The question is: what is the nature of this PRE versus POST morality

Commented [MN17]: But this has many problems: -can't you do midat hasidut BEFORE -doesn't KNOWING help Justice

Commented [MN18]: I would like to say that it is the same KIND of morality consisting of BOTH justice (act morality) and mercy (agent-morality) but different in DEGREE – i.e., intellection giving greater depth to one's actions.

Commented [MN19]: And I believe that is EXACTLY what the Rambam is saying in his CHIASTIC form. We never asked WHY would the Rambam make his halacha in chastic form – we only said there are 2 pairs – but why are they reversed, what is the turning point?

But now if we look at the form, knowing that the Rambam believes in PRE and POST Theoretic morality, we see that YEDIA is the turning point, and that really this is a never ending cycle of development.

There is not just one pass – that would be ridiculous to imagine. We develop slowly, being better people, learning more, doing better, learning more, etc. (as Wurz CI 99 below says "continuous")

~שלמות: בידיעה או במוסר ~

- **קלנר** – שלמות עליונה: ידיעה אבל שלמות גדולה: המוסר
- **שווארצשילד** - שלמות בידיעה = שלמות במוסר
- **אלטמן, פרנק** – שלמות המוסר היא תוצאה והיבט של שלמות הידיעה שהיא שלמות האדם
- **גודמן, שץ, וכנ'** – שלמות הידיעה לבדה היא שלמות האדם – וזה משפיע על מוסר האדם
- **פרידברג** – שלמות במוסר לבדה היא שלמות האדם – כי הרמב"ם איבד תקווה ביכולת האדם להשיג הידיעה

~סימביוזה נקרא מהצורה הכיאסטי (תקבולת מוצלבת) ~

מידת חסידות << צדק << ידיעה << צדק << מידת חסידות

מוסר משפיע על ידיעה שמשפיע על מוסר משפיע על ...

Twersky, Introduction to the Code of Maimonides

[Maimonides view the relationship between law and philosophy, practice and intellection as a] **dialectical-symbiotic relationship**. [p361]

Law is the crowning feature of Judaism, for the commandments are the indispensable means to **ethical-intellectual perfection, which is the goal of man**. [p.226]

This circular-reciprocal relationship [is] a cornerstone of the Maimonidean system.

[p.363] ... Law [i.e., moral practice] is both cause and consequence, catalyst and crystallization, of the cognitive goal [p364]

There are in the Rambam's writings "reciprocal influences of knowledge and action." [p.363 n15]

[הרמב"ם רואה את היחס בין הלכה לפילוסופיה, פרקטיקה ושכל] כיחס **דיאלקטי-סימביוטי** [p361]

ההלכה היא תכונת ההכתרה של היהדות, שכן המצוות הן האמצעי ההכרחי לשלמות **אתית-אינטלקטואלית, שהיא מטרת האדם**. [עמ' 226]

יש בכתבי הרמב"ם "השפעות הדדיות של ידיעה ומעשה". [עמ' 363 n15]

Wurzburger (CI p99)

It must be realized that in the Maimonidean system, "thou shalt walk in his ways" represents a **continuous** challenge, beginning with the attempt to cultivate moral virtues through moral conduct and pointing to the **ever higher** dimensions of *imitatio Dei* which can be engendered only by **intellectual** perfection.

יש להבין כי בשיטת הרמב"ם, "והלכת בדרכיו" מייצג אתגר **מתמשך**, המתחיל בניסיון לטפח מידות מוסריות באמצעות התנהגות מוסרית ומצביע לממדים הגבוהים מתמיד של חיקוי האל שניתן להוליד רק על ידי שלמות **אינטלקטואלית**.

~ סיכום ~

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק נד

א"כ הכוונה אשר זכרה בזה הפסוק, הוא באורו, ששלמות האדם אשר בו יתהלל באמת, הוא להגיע אל **השגת השם** כפי היכולת, ולדעת השגחתו בברואיו בהמצאו אותם והנהיגו אותם, איך היא, וללכת אחרי **ההשגה ההיא** בדרכים שיתכוין בהם תמיד לעשות **חסד ומשפט וצדקה**, להדמות **בפעולות השם**, כמו שבארנו פעמים בזה המאמר:

Commented [MN20]: And that brings us to the last and most difficult question amongst mod phils – what, AGAIN, is the ultimate perfection. That is, we have seen that INTELLECT was called the MOST important TRUE HIGHEST perfection. But then We saw that actually morality via IMITATIO DEI is the end game. So this gives rise to many opinions on how to integrate or account for the two...

Commented [MN21]: I want to suggest that they are both of equal value and that in fact one cannot achieve one without the other as they both work to develop each other.

Commented [MN22]: I learn this from the law on slaves' chiasitic form which is not simply aesthetic but didactic (hinuchi).

Commented [MN23]: And this is precisely what Twersky says.

Commented [MN24]: The two work together symbiotically

Commented [MN25]: Wurz also gives expression to the idea that the two work together and note that the process is CONTINUOUS.

Commented [MN26]: And this reading aligns perfectly with the Rambam's closing words to his guide...